

Prof. dr hab. Zofia Ostrianska

Problemy współczesnej kurateli sądowej

I.1. Powszechnie wiadomo, że najwłaściwszym środkiem rozwiązywania problemu przestępczości jest jej zapobieganie. Uważa się, że ostatecznym celem wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych jest społeczna reintegracja przestępcy, tymczasowe aresztowanie jest środkiem ostatecznym, a czas przebywania w zakładzie powinien być w miarę możliwości ograniczony. Interwencje w stosunku do nieletnich sprawców przestępstw powinny przebiegać w miarę możliwości w ich własnym środowisku. Mówią o tym różne rekomendacje i zalecenia opracowane przez społeczność międzynarodową (Reguły Beijing, Reguły Rijadskie, rekomendacje Rady Europy).

Pogląd o ograniczeniu w miarę możliwości kary pozbawienia wolności wobec przestępców wyraża nasz projekt nowego kodeksu karnego. Uważa się, że jeśli proces nieprzystosowania społecznego i przestępczość wyrastają we własnym środowisku sprawcy, jeśli ma on potem w tym środowisku poprawnie funkcjonować, to i w tym środowisku powinno przebiegać oddziaływanie, mające pomóc jego integracji ze społeczeństwem.

Te oczywiste stwierdzenia znajdują swój praktyczny wyraz w działalności kuratorów sądowych: w nadzorach nad rodzinami i dziećmi, których dobro jest zagrożone i które zostały w związku z tym objęte sprawami opiekuńczymi; w nadzorach nad nieletnimi wykazującymi objawy demoralizacji i nieletnimi sprawcami czynów karalnych; w nadzorach nad osobami (przede wszystkim młodocianymi), którym zawieszono karę pozbawienia wolności i które zwolniono warunkowo z więzienia. Ogółem pod nadzorem kuratora sądowego pozostaje u nas ponad 250 tysięcy osób, a nadzory te mają: a) pełnić funkcje profilaktyczne, b) zmniejszać prawdopodobieństwo powrotu do przestępstwa, c) udzielać przestępcy pomocy we włączaniu się do społeczeństwa, d) w miarę potrzeby udzielać pomocy psychologicznej, społecznej i materialnej, jak również e) stwarzać mu okazję do wzmocnienia więzów ze społecznością lokalną oraz ułatwiać włączenie się do społeczeństwa. (Tak mówią Wzorcowe Reguły Minimalne Narodów Zjednoczonych Dotyczące Środków Alternatywnych wobec Pozbawienia Wolności z 1991 r.).

Jest to więc rola ogromnie doniosła, jej znaczenie nie musi być specjalnie podkreślane. Dlatego też dziwny wydaje się fakt, że zaistniała u nas potrzeba sformułowania podczas prac Zespołu do spraw Reformy Kurateli stwierdzenia, że kurator jest merytorycznym pracownikiem sądu.

2. O ważności nadzoru kuratora w całym systemie środków orzekanych wobec nieletnich świadczą dane statystyki sądowej. Jest to środek najczęściej wobec nieletnich stosowany, środek, o którym można powiedzieć, że jest najwcześniejszą rzeczywistą ingerencją sądu w sytuację nieletniego. Mamy obecnie do czynienia ze znacznie większym, niż miało to miejsce w latach osiemdziesiątych, napływem spraw nieletnich do sądów; towarzyszy temu proporcjonalnie większy wzrost liczby spraw umorzonych i znacznie częstsze stosowanie upomnienia, a co za tym idzie — większe niż poprzednio wyłączenie spraw dużej liczby nieletnich poza zasięg ingerencji sądu; wzrosło również stosowanie nadzoru rodziców, który przy braku odpowiedniej

kontroli jego wykonania, oznaczać może w praktyce także takie wyłączenie. Jednocześnie zaś podnoszą się głosy nawołujące do obniżenia wieku odpowiedzialności karnej i stosowania kar wobec nieletnich. Na tle tych przeciwstawnych tendencji znaczenie dobrze sprawowanych nadzorów kuratora wydaje się ogromne.

Wiemy z badań, że do sądu rodzinnego trafiają sprawy nieletnich w większym stopniu społecznie nieprzystosowanych, wychowujących się w niekorzystnych środowiskach rodzinnych. Przedstawione tu dane ze statystyki sądowej mówią o tym, że nieletni trafiający obecnie pod nadzór kuratora sądowego są bardziej niż dawniej wyselkcyonowani, co pozwala przypuszczać, że są zapewne trudniejsi. Statystyka dostarcza również innych informacji ważnych dla nadzoru kuratora. Mówi o tym, że nieletni biorą często udział w grupach, że dokonywanie przestępstw ze współsprawcami jest stałą cechą przestępczości nieletnich. Mówi o tym, że nieletni są obecnie częściej niż poprzednio sprawcami czynów połączonych z użyciem agresji, że są wśród nich częściej osoby nadużywające alkoholu. Badania nieletnich podsądnych wskazują, że rekrutują się oni często z rodzin z problemem alkoholowym, dysfunkcyjnych, w których brak jest pozytywnego wzoru ojca. Wskazują także, że doznawali oni często niepowodzeń szkolnych, a ich dotychczasowe doświadczenia życiowe uczyły agresji, rezygnacji z systematycznej pracy, postrzegania otoczenia dorosłych jako kradnących. Wiemy jednocześnie, że każde dziecko jest inne, każda sprawa wymaga odrębnego podejścia.

II. Mamy rozmawiać na temat reformy modelu kurateli sądowej. Wszyscy są zgodni, że reforma taka jest u nas niezbędna, a prace nad nią są już bardzo zaawansowane. Warto może wspomnieć, że kuratela sądowa na świecie przechodziła i przechodzi ogromne przemiany. Zrodziła się z idei pomocy bliźniemu, miłosierdzia wobec przestępcy, ratowania go przed więzieniem, promowania jego wstrzeźliwości, pomagania w jego rozwoju moralnym i religijnym. Idea ta została z czasem zastąpiona przez ideę naukowo opracowanej pracy socjalnej, w której ważne miejsce zajmowała diagnoza, a celem była rehabilitacja przestępcy — religijne i moralne idee poprawy uległy sekularyzacji, psychologizacji, unaukowieniu. W modelu tym z biegiem lat następowały dalsze przemiany. Wpływały na to zmieniające się poglądy na funkcje wymiaru sprawiedliwości, presja opinii publicznej, konieczność obejmowania nadzorami wielkiej rzeszy osób zwalnianych z więzienia, różnorodność problemów, jakie one sobą przedstawiały, fakt, że pod dozór kuratora trafiali nie tylko ci, których „serca nie były zdeprawowane” (jak to określał pionier kurateli John Augustus), ale i ci, dla których ryzyko recydywy było duże.

Współcześnie istnieją i współistnieją w systemach kurateli poszczególnych krajów różne modele: z przewagą akcentów terapeutycznych, wychowawczo resocjalizacyjnych lub kontrolnych. Warto jednak zaznaczyć, że nawet tam, gdzie kuratorzy są włączani do elektronicznego kontrolowania przestępców, przed kuratelą stawiany jest cel rehabilitacji przestępców (jak to ma miejsce w Nowej Południowej Walii w Australii). Poza tym sami kuratorzy wszędzie widzą swoją rolę przede wszystkim jako pracowników socjalnych i wychowawców, a nie — kontrolerów.

Postulaty, by stosowane wobec przestępców środki miały w większym stopniu charakter sprawiedliwościowy, by kuratela uwzględniała nie tylko osobę przestępcy i jego potrzeby, ale i potrzeby społeczności, w której on żyje i potrzeby osób jego przestępczością poszkodowanych, doprowadziły do włączenia kuratorów w organizowanie i wykonywanie kary pracy dla społeczności (której odległym odpowied-

nikiem jest u nas kara ograniczenia wolności), a także udziału kuratorów w mediacjach między sprawcą a poszkodowanym i nadzór nad realizacją przez sprawcę zobowiązań rekompensacyjnych. Te formy pracy kuratorów widziane są jako ich działalność na rzecz całego społeczeństwa, a nie — przestępców. Wydaje się jednak, że zarówno w pracy dla społeczności jak i dla mediacji tkwią duże możliwości oddziaływania wychowawczego na sprawcę: okazja do zrozumienia przez niego wyrządzonej krzywdy, naprawienia szkody, odzyskania szacunku dla siebie samego itd.

III. Zasygnalizuję obecnie parę problemów, które są uważane za ważne i które są w różnych systemach różnie rozwiązywane. Niektóre z tych problemów zaznaczyły się już w tym, co dotychczas powiedziałam o przemianach zachodzących w instytucji kuratora sądowego.

Jednym z nich jest relacja między kontrolną a wychowawczo-opiekuńczą funkcją kurateli. Kontrolna funkcja jest przy tym rozumiana bardzo szeroko — od skrajnej formy, jaką jest wspomniane kontrolowanie elektroniczne, poprzez nałożony na kuratelny obowiązek meldowania się jedynie w biurze kuratora, kontrolowanie przez kuratora wywiązywania się z obowiązków nałożonych przez sąd — aż do możliwości kontrolowania przez kuratora budżetu i wydatków kuratelny, nałożonych przez sąd ograniczeń jego wolnego czasu.

Kontrola jest ważnym elementem odróżniającym kuratelę od pracy socjalnej, mającym znaczenie dla kontaktu między kuratorem a podopiecznym, mogącym prowadzić do występowania u kuratora konfliktu ról, wymagającym przemyśleń.

Innym problemem jest łączność kurateli ze społecznością lokalną. Jedną z form tej łączności jest wspomniane wyżej włączanie kuratorów do wykonania kary pracy dla społeczności. Jako łączność ze społecznością traktowany jest również udział wolontariuszy w sprawowaniu nadzorów. Łączność ze społecznością to również wpływ przedstawicieli tej społeczności na sprawowanie kurateli na danym terenie, jak to ma miejsce w Anglii, gdzie przedstawiciele społeczności lokalnych biorą udział w komitetach probacyjnych. Podkreśla się, że związek kurateli ze społecznością lokalną jest bardzo ważny zarówno z praktycznego względu, jakim jest możliwość korzystania w pracy kuratorów z lokalnych możliwości zatrudnienia, nauki, rekreacji itd., jak również ze względu na dążenie do lepszej reintegracji przestępców w społeczeństwie, a także ze względu na potrzebę stworzenia w społeczności atmosfery większej otwartości i gotowości akceptacji wśród siebie osób uprzednio karanych, zwalnianych z więzień.

Jeśli stawiamy sobie za cel rehabilitację i reintegrację przestępcy, staje przed nami problem traktowania go jako jednostki, której podmiotowość jest respektowana. Są kraje, w których do orzeczenia nadzoru kuratora wobec osoby dorosłej potrzebna jest jej zgoda. Uważa się, że kuratelny powinien współdziałać w opracowaniu planu resocjalizacji przygotowywanego przez kuratora. Dawniej wyłącznie kuratora traktowano jako osobę stawiającą diagnozę uwarunkowań przestępczości w danym przypadku. Obecnie są tendencje do tego, by sam przestępca zrozumiał, co sprzyja popełnianiu przez niego przestępstw.

Bardzo istotnym problemem jest organizowanie się kuratorów i zespołowość ich pracy. W ogromnej większości krajów kuratorzy mają swoje samorządy, stowarzyszenia zawodowe lub związki zawodowy. Stowarzyszenia są ogólnokrajowe, prowincjonalne, stanowe. W niektórych krajach kuratorzy tworzą sekcje w odpowiednich stowarzyszeniach czy związkach pracowników socjalnych. Stanowią oni silną

grupę nacisku, ich opinie mają duże znaczenie przy projektowaniu nowych rozwiązań prawnych czy organizacyjnych.

W terenie kuratorzy pracują w zespołach. W niektórych z nich wykształca się specjalizacja: kuratorzy sądowi (dostarczający informacji pomocnych w orzekaniu), kuratorzy więzienni, kuratorzy zajmujący się sprawami zatrudnienia osób pozostających pod nadzorem itd. Sygnalizuje się jednak pewne niebezpieczeństwo wynikające z tej specjalizacji. Ludzie będący pod nadzorem kuratora mają wiele współwystępujących ze sobą problemów. Dlatego tak ważne znaczenie ma metoda pracy z indywidualnym przypadkiem, w której chodzi o rozpoznanie i ogarnięcie całości kształtu tych problemów. W przypadku osoby nie mającej pracy chodzi np. często nie tylko o znalezienie jej pracy, ale i o umiejętność jej zachowania się w miejscu pracy, stosunek do pracy i do poleceń zwierzchników, umiejętność pokonywania trudności, o to, czy zostanie w zakładzie pracy zaakceptowana. Oczywiście pragnę zaznaczyć, że zespoły kuratorów funkcjonują w niektórych sądach także i u nas.

Kuratela ma wieloletnią tradycję, doświadczenia i formy pracy są stale rozwijane i wzbogacane. W związku z tym, że nieletni popełniają często przestępstwa w grupie, że w okresie dorastania potrzeby przynależności i akceptacji przez środowisko koleżeńskie są szczególnie nasilone, że niektóre sprawy lepiej jest rozwiązywać w grupie osób o podobnych problemach — rozwijają się różne formy pracy kuratorów z grupą. Organizowane są m.in. ośrodki dzienne, w których kuratorzy prowadzą pracę z grupą. Taką formą pracy z grupą są u nas kuratorskie ośrodki pracy z młodzieżą, które są bardzo potrzebne, a których liczba w ostatnich latach katastrofalnie się zmniejszyła. Inną formą pracy są specjalne programy dla osób z wysokiego ryzyka recydywy — polegające na połączeniu terapii z bardzo ścisłą kontrolą. Kontakty z kuratorami są początkowo bardzo częste (nawet 2 razy dziennie), stopniowo coraz rzadsze, podopieczny ma obowiązek uczestniczenia w różnych zajęciach, uczęszczania do szkoły itp., jego ważniejsze decyzje (np. zmiana miejsca zamieszkania) wymagają zgody kuratora. Inną jeszcze formą są nadzory sprawowane w więzieniu. Zmierzają one do łagodzenia skutków pobytu i udzielania pomocy w rozwiązywaniu praktycznych i emocjonalnych problemów związanych ze zwolnieniem. Organizowane są przez kuratorów hotele i domy przejściowego pobytu (half-way houses) dla recydywistów, prowadzone treningi różnych potrzebnych umiejętności społecznych. Udoskonala się metody pracy z indywidualnym przypadkiem poprzez wyodrębnienie w planie pracy kuratora konkretnych krótkoterminowych zadań, których realizacja następuje poprzez zawierane z podopiecznymi kontrakty. Zarysowuje się tendencja do skracania długości okresu nadzoru, nadzorów lepiej zorganizowanych, koncentrujących się wokół realizacji konkretnych celów. Występuje tendencja do wspierania nadzoru innymi, orzekanymi łącznie z nadzorem, środkami i obowiązkami.

Te nowe formy pracy i tendencje rozwijane są poprzez wprowadzenie nowych rozwiązań prawnych (możliwość nakładania obowiązków, zasady ich kontrolowania i nakładania sankcji za uchylenie się od nich, skracanie długości nadzoru, zezwolenie na jakieś rozwiązania wprowadzane eksperymentalnie). Rozwijane są one również poprzez rozwój myśli pedagogicznej, nowe metody pracy terapeutyczno-resocjalizacyjnej, badania naukowe sprawdzające ich skuteczność, poprzez wymianę doświadczeń.

Myśląc obecnie o reformie modelu kurateli, szukamy przede wszystkim odpowiednich rozwiązań prawnych i organizacyjnych sprzyjających lepszemu speł-

nianiu przez nią jej zadań. Lepsze spełnianie zadań to także lepsze metody pracy i rozwój nowych jej form. Przyczynić się do tego mogą postulowane w projektach zasady szkolenia kuratorów i wysokie wymagania zawodowe im stawiane. Potrzebna jest jednak także stała wymiana doświadczeń, zebrania zespołu kuratorów poświęcone omawianiu występujących na danym terenie problemów i trudniejszych przypadków. Potrzebne jest wydawanie pisma, w którym wymieniano i upowszechniano by doświadczenia innych krajów, wyrażano opinie. Potrzebne są badania naukowe, które pozwalałyby na ocenę dorobku i pokazanie pozytywnych doświadczeń.